

Theoretical article

МОРАЛНИ ДИЛЕМИ И ПОВЕДЕНЧЕСКА РЕГУЛАЦИЯ. ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ЧОВЕШКИТЕ ДЕЙСТВИЯ

Ас. д-р Ива Димитрова

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, България

email: idimitrova@swu.bg

MORAL DILEMMAS AND BEHAVIORAL REGULATION. A JURIDICO-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF HUMAN ACTIONS

Assistant Professor Iva Dimitrova, PhD

South-West University „Neofit Rilski“ Blagoevgrad, Bulgaria

email: jdimitrova@swu.bg

Абстракт: Статията разглежда моралните дилеми и механизмите на поведенческа регулация през перспективата на юридическата психология, като поставя акцент върху нормативните, институционалните и социалните фактори, формиращи човешкото действие в контекста на правно значими ситуации. Анализирани са връзките между моралните норми, правните предписания и поведенческите реакции на индивида, както и ролята на юридико-психологическата интерпретация за разбиране на мотивите, отговорността и избора при ситуации на морална и правна колизия. Представя се теоретична рамка, която очертава начините, по които правната регулация, институционалната среда и социалните очаквания влияят върху човешкото поведение, подчертавайки комплексността на взаимодействието между морал, право и психология.

Ключови думи: юридическа психология; морални дилеми; поведенческа регулация; правни норми; човешко действие; морал и право.

Abstract: The article examines moral dilemmas and mechanisms of behavioral regulation through the perspective of legal psychology, emphasizing the normative, institutional, and social factors that shape human action in legally significant contexts. It analyzes the relationships between moral norms, legal prescriptions, and individual behavioral responses, as well as the role of the legal-psychological interpretation in understanding motivation, responsibility, and choice in situations of moral and legal conflict. A theoretical framework is presented that outlines the ways in which legal regulation, institutional environments, and societal expectations influence human behavior, highlighting the complexity of the interaction between morality, law, and psychology.

Key words: legal psychology; moral dilemmas; behavioral regulation; legal norms; human action; morality and law.

ВЪВЕДЕНИЕ

Разбирането на човешките действия в правно релевантни ситуации изисква внимателно разглеждане на ролята на моралните ориентири и институционалната регулация, които съвместно формират рамката на индивидуалното поведение. Идеята, че устойчивият обществен ред се гради върху принципи на висша правомерност, е посочена в теоретичната традиция на Ролс, който подчертава значението на основополагащите нормативни структури за функционирането на социалните институции (Rawls, 1999). Отдавна в психологията се

изследва „тъмната страна“ на човешкото поведение, като се обръща внимание на индивидуалните различия в склонността към егоистично, асоциално или манипулативно действие. Концепцията за Dark Factor of Personality (D), описана от Moshagen, Hilbig и Zettler (2018), предоставя теоретична рамка за разбиране на тези „тъмни черти“ като проявления на обща диспозиционна тенденция, която мотивира индивида да максимизира собствената си полза, дори за сметка на другите, съпроводена с оправдания, които рационализират поведението. В контекста на юридическата психология това поставя акцент върху начина, по който правните норми, социалните очаквания и моралните критерии взаимодействат, за да моделират изборите и поведенческите реакции на индивида. Класически пример за това е експериментът на Филип Зимбардо през 1971 г., в който доброволци, разпределени като „надзиратели“ и „затворници“ в симулиран затвор, демонстрират агресивно и деспотично поведение, въпреки първоначално положителните си морални убеждения. Този случай илюстрира как социалните и институционалните рамки могат да провокират действия, противоречащи на личните ценности, и подчертава значението на юридико-психологическата интерпретация за разбирането на мотивите, отговорността и избора при ситуации на морално и правно противоречие. Темата за моралните дилеми разкрива зоните, в които тези регулативни системи се пресичат, конфликтуват или взаимно си влияят, позволявайки задълбочено теоретично осмисляне на сложността на човешкото действие в ситуации с морална и правна значимост (Zimbardo, 2008; Moshagen, Hilbig, & Zettler, 2018).

ДЕФИНИЦИЯ НА МОРАЛНАТА ДИЛЕМА. ВИДОВЕ ДИЛЕМИ.

Моралната дилема представлява ситуация, в която индивидът е поставен пред две или повече взаимно изключващи се морални изисквания, като изпълнението на едното неизбежно води до нарушаване на другото. В научната литература моралната дилема се разглежда като „конфликт между равностойни морални задължения, при който липсва напълно удовлетворяващо решение“ (Foot, 1967). Тя е същностен инструмент за анализ на човешката ценностна система, защото разкрива напрежението между универсални етични принципи и конкретни ситуации, изискващи незабавно действие.

Философските подходи към моралните дилеми подчертават тяхната роля в структурирането на моралната преценка. Утилитаризмът, например, оценява дилемите чрез последиците, които водят до максимално общо благо, докато деонтологичният подход акцентира върху задължението и принципите, които трябва да бъдат следвани независимо от последствията (Kant, 1785/1993).

Психологическите модели разкриват, че моралните дилеми не са само рационални конфликти, а и резултат от взаимодействието между когнитивни процеси, емоции и социални влияния. Колберг подчертава, че начинът, по който индивидът решава дилемите, е индикатор за нивото му на морално развитие (Kohlberg, 1981).

Съществуват различни видове морални дилеми, като най-общо могат да се разделят на лични, професионални и социални. Личните дилеми включват конфликти между индивидуални ценности, близки взаимоотношения и вътрешни убеждения. Професионалните възникват в контекст на професионален дълг – например при лекари, психолози или юристи, които трябва да балансират между професионалните стандарти и човешките последствия от решенията си. Социалните дилеми обхващат конфликтите между индивидуалния интерес и обществения интерес, като например ситуации, свързани с ограничаване на права в полза на обществената безопасност. Както отбелязва Колберг, „структурата на моралното мислене определя начина, по който индивидът интерпретира и разрешава моралните конфликти“ (Kohlberg, 1981, p. 409). Всички тези категории демонстрират сложността на моралните оценки и подчертават необходимостта от интердисциплинарен анализ, включващ философия, психология и право.

MORAL DILEMMAS AND BEHAVIORAL REGULATION. A JURIDICO-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF HUMAN ACTIONS

ЮРИДИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА МОРАЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ

Юридическите аспекти на моралното поведение представляват поле, в което взаимодействат нормативните изисквания на правото и вътрешните морални убеждения на индивида. Правната система функционира на основата на формални, институционализирани правила, докато моралът се основава на лични, социални и културни ценности. Въпреки че правото не може напълно да покрие богатството на моралните измерения, то често служи като външен регулатор на поведение, което обществото счита за морално недопустимо или вредно.

Връзка между морални и правни норми - връзката между моралните и правните норми е сложна и многопластова. Правото интерпретира моралното поведение чрез институционализиране на минимални етични стандарти, които гарантират ред, защита на правата и обществено благополучие. Както посочва Харт, правото съдържа „ядро на сигурност и полусенчеста периферия“, което означава, че макар част от нормите да са ясно определени, други изискват морална интерпретация и преценка (Hart, 1961). Моралът действа като ценностен ориентир, докато правото предоставя задължителен регулативен механизъм. Основното сходство между тях е стремежът към установяване на приемливо поведение, но разликата се изразява в това, че моралните норми са доброволни и вътрешно мотивирани, а правните – външно наложени и подлежащи на санкция.

Правна отговорност и морален избор - правната отговорност е инструмент, чрез който обществото оценява и санкционира действията, нарушаващи установените правни норми. Моралният избор обаче е по-широко понятие, включващо вътрешната мотивация и личните ценности на индивида. В много случаи правната система трябва да прецени не само действията, но и намеренията, което подчертава психологическото измерение на юридическата оценка. Както отбелязва Флетчър, „вина без вина е морално непоносима“, подчертавайки необходимостта от връзка между нравственото и юридическото измерение на отговорността (Fletcher, 2000). Границата между допустимо, недопустимо и морално оправдано действие често е обект на дебат, особено в области като самоотбрана, неизбежна отбрана или изпълнение на професионален дълг.

Дилеми, породени от законодателството - законодателството може да създава морални дилеми, когато правните норми противоречат на личните или професионалните убеждения на индивида. Това се наблюдава в области като медицинската етика, където решенията относно аборт, евтаназия или информирано съгласие поставят специалистите в конфликт между правно предписаното и морално оправданото. Подобни дилеми възникват и при служители в правоохранителните органи, които трябва да действат в рамките на закона, дори когато моралните им интуиции подсказват друго. Както подчертава Дворкин, правото трябва да се тълкува „в светлината на моралните принципи, които най-добре оправдават институциите на правната система“ (Dworkin, 1977). Това означава, че правната практика не може да бъде напълно отделена от моралните основания, върху които самата правна система е изградена.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА МОРАЛНОТО ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЯ

Когнитивни процеси и развитие - моралното вземане на решения е тясно свързано с когнитивното развитие на индивида и с начина, по който той интерпретира социалните

правила, нормите и последиците от собствените си действия. Класическите теории на Пиаже и Колберг поставят акцент върху развитието на моралното мислене като процес, зависим от възрастта, когнитивните способности и средовите влияния. Пиаже определя моралното развитие като преход от хетерономна към автономна моралност, при който детето постепенно се научава да разбира концепции като намерения, справедливост и равенство (Piaget, 1932/1965). В ранните етапи моралната преценка е подчинена на външни правила и авторитет, а с когнитивното съзряване индивидът започва да оценява моралните ситуации въз основа на вътрешни принципи и социални договорености.

Колберг доразвива тази концепция, като формулира шестстепенен модел на морално развитие, разделен на три основни нива: предконвенционално, конвенционално и постконвенционално (Kohlberg, 1981). Според него „качеството на моралната преценка е функция на когнитивната структура, чрез която индивидът анализира моралните конфликти“ (Kohlberg, 1981). Следователно моралните дилеми не само разкриват ценностните ориентири на индивида, но и отразяват неговото когнитивно развитие.

Когнитивните механизми, участващи в моралния избор, включват оценката на последиците, разпознаването на морални принципи, анализ на намеренията и вземане на решения при несигурност. Невропсихологични изследвания показват, че процесите на морална преценка се активират в префронталната кора, свързана с планиране, контрол и анализ на сложни социални ситуации (Greene et al., 2001). Така моралният избор се разглежда като интегративен процес между рационална оценка и обработка на сложна морална информация.

Емоции, мотивация и социални влияния - емоциите играят съществена роля в моралното вземане на решения, като често действат като мотиватор или коректив на рационалните когнитивни преценки. Хайдт (2001) подчертава значението на интуитивния емоционален отклик като първичен двигател на моралното оценяване, който когнитивните процеси впоследствие рационализират. Според него „моралната интуиция предхожда моралното разсъждение“ (Haidt, 2001), което показва, че емоциите могат да изпреварят и дори да доминират над рационалната аргументация.

Мотивационните фактори, включително стремежът към съобразяване със социалните норми, избягване на санкции или запазване на положителна самооценка, също влияят върху моралните решения. Теорията на социалното влияние предполага, че поведението често се формира под натиска на групата, особено в ситуации на несигурност или йерархична зависимост (Cialdini & Goldstein, 2004). Това е особено релевантно в правно значими ситуации, където социалният натиск, институционалните очаквания и ролевите предписания могат да доведат до поведение, различно от личните морални вярвания.

Характерът, житейският опит и културният контекст формират рамката, в която индивидът взема морални решения. Черти като емпатия, доброжелателност и съвестност са свързани с по-етично поведение, докато ниската емпатия или повишената склонност към манипулация – характеристика на тъмните личностни черти – могат да подкопават моралната преценка (Moshagen et al., 2018). Културните различия в ценностите – например индивидуализъм срещу колективизъм – също водят до различни интерпретации на моралните дилеми и тяхното разрешаване (Triandis, 1995).

В юридико-психологически контекст всички тези фактори показват, че моралното вземане на решения е многопластов процес, в който рационални, емоционални и социални

MORAL DILEMMAS AND BEHAVIORAL REGULATION. A JURIDICO-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF HUMAN ACTIONS

компоненти взаимно се влияят. Това подчертава значението на интердисциплинарния подход за разбиране на човешкото поведение в ситуации на правна и морална сложност.

ПОВЕДЕНЧЕСКА РЕГУЛАЦИЯ – ПСИХОЛОГИЧЕСКА И ЮРИДИЧЕСКА ПЕРСПЕКТИВА

Вътрешни механизми на саморегулация - поведенческата регулация включва комплекс от вътрешни и външни механизми, които насочват действията на индивида в социалната и правната среда. Сред вътрешните механизми водещо място заема способността за самоконтрол – умението да се потискат импулсивни реакции, да се оценяват последствията и да се поддържа поведение, съобразено с дългосрочни цели и морални принципи. Самоконтролът е свързан с развитието на изпълнителните функции в префронталната кора, които подпомагат регулирането на емоциите, планирането и вземането на решения (Baumeister & Vohs, 2007).

Вътрешните морални стандарти представляват друг ключов аспект на саморегулацията. Те включват личните етични убеждения, ценностите и нормите, които индивидът възприема като задължителни, независимо от външния контрол. Според Бандура (1991) вътрешните морални стандарти се поддържат чрез механизми на самооценка и самонаказание: хората регулират поведението си, за да избегнат чувство на вина или когнитивен дисонанс, когато собствените действия противоречат на моралните им убеждения. Това означава, че моралните норми стават част от личната идентичност и служат като вътрешен регулатор, който често е по-силен от външните санкции (Bandura, 1991)

Външни (правни) механизми на регулация - правните механизми действат като външни регулатори на поведението, като определят рамката на допустимото и недопустимото чрез санкции, стимули и институционални норми. Санкциите – наказателни, административни или граждански – функционират като механизъм за възпиране на нарушаващото поведение, докато стимулиращите мерки насърчават социално желано действие. Според Бекер (1968) ефективността на санкциите зависи не само от тежестта им, но и от възприеманата вероятност за засичане и наказание (Becker, 1968).

Институционалните норми и правните предписания оформят поведението чрез установяване на ясни правила и процедури за действие. Те задават социално очакваните модели на поведение и намаляват моралната и когнитивна амбивалентност в ситуации на несигурност. Както отбелязва Тайлър (1990), възприеманата легитимност на правната система е ключов фактор за спазването на закона: когато гражданите възприемат правните норми като справедливи, те са по-склонни да ги следват доброволно, а не само от страх от наказание (Tyler &, 2001).

Правото моделира поведението и чрез символични механизми – чрез дефиниране на обществено приемливото и неприемливото, правните норми влияят върху социалните представи и моралните оценки. Така правната система не само санкционира, но и формира ценности, участвайки в изграждането на социалната и моралната реалност.

Взаимодействие между морална психология и правна регулация - взаимодействието между моралната психология и правната регулация разкрива динамиката, чрез която вътрешните мотиви и външните норми взаимно се оформят. Психологическите мотиви – като стремеж към справедливост, принадлежност, избягване на вина или социално одобрение –

значително влияят върху начина, по който индивидът реагира на правните предписания. Хора с висока емпатия или силно развита морална идентичност проявяват по-висока правосъобразност, тъй като възприемат закона като продължение на собствените си морални принципи (Blasi, 2004).

От друга страна, правната рамка моделира моралния избор чрез структуриране на контекста, в който се извършват моралните действия. Правото може да служи като външен ориентир в ситуации, при които вътрешните морални критерии са недостатъчни или противоречиви. Правните правила трябва да се тълкуват в светлината на моралните принципи, което показва неразривната връзка между законодателната структура и моралната аргументация. В много случаи правните норми задават рамка, която насочва моралното разсъждение, като определя допустими и недопустими действия, а чрез това – и моралното съдържание на изборите.

В юридико-психологически контекст взаимодействието между вътрешните и външните механизми на регулация подчертава сложността на човешкото поведение. Моралната психология обяснява *защо* хората действат определено, а правната регулация – *как* техните действия трябва да се насочват в обществено приемливи рамки. Едва чрез съчетаването на тези перспективи може да се постигне цялостно разбиране за човешкото действие в ситуации на правна и морална значимост.

ТЪМНАТА ПСИХОЛОГИЯ КАТО СКРИТА ДИНАМИКА В МОРАЛНИТЕ КОНФЛИКТИ

Под повърхността на моралния избор съществува пласт от психични процеси, които трудно се разкриват открито — областта на тъмната психология, в която мотивите често са прикрити, непрозрачни и понякога дори несъзнавани. В това пространство моралните конфликти не се проявяват само като сблъсък на правила и ценности, а като преплитане на стремеж към влияние, потребност от надмощие и способности за вътрешно оправдаване на действия, които иначе биха били сметнати за неприемливи. Проучванията показват, че тази „тъмна“ насоченост може да действа като трайна личностна особеност, която влияе върху поведението дори в ситуации, изискващи висока етична и правна отговорност (Moshagen, Hilbig, & Zettler, 2018). Тази вътрешна динамика често се поддържа чрез механизми на морално отдалечаване — процес, при който човек променя тълкуването на собствените си действия, за да избегне чувство за вина или лична вина (Vandura, 1991). Така зад външно законосъобразното поведение може да съществува сложна психологическа структура от скрити подбуди, които незабележимо насочват избора в моменти на морално и юридическо напрежение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Взаимодействието между моралните дилеми и механизмите на поведенческа регулация разкрива дълбоката сложност на човешкото действие, особено когато решенията имат правна значимост. Анализът на философските, психологическите и юридическите аспекти показва, че моралният избор никога не се формира изолирано: той е резултат от преплитането на вътрешни убеждения, емоционални реакции, когнитивни структури и външни институционални норми. Юридическата психология заема ключова позиция в разбирането на

MORAL DILEMMAS AND BEHAVIORAL REGULATION. A JURIDICO-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF HUMAN ACTIONS

този процес, тъй като позволява интердисциплинарно изследване на мотивите, които движат индивида, и на факторите, които ограничават или насочват поведението му.

Моралните дилеми, като специфични ситуации на конфликт между ценности, подчертават границата между личната автономия и обществените изисквания. Те демонстрират, че правната регулация не може да бъде адекватно оценена без психологическо познание за начина, по който хората възприемат нормите, санкциите и социалните очаквания. В същото време моралната психология разкрива, че вътрешните мотиви и етични стандарти се проявяват в контекста на институционални рамки, които могат да подкрепят или подкопават моралното действие.

Правото, като външен регулатор, не просто задава граници, а участва активно във формирането на морални ориентири, като целта му е да поддържа обществен ред чрез минимални, но универсално валидни стандарти. Психологическите механизми, напротив, очертават вътрешната динамика на изборите – емоции, когнитивни преценки и социални влияния, които могат да улеснят или възпрепятстват правомерното поведение. В този контекст юридико-психологическият подход предлага не само обяснение на поведението, но и възможност за неговото по-прецизно регулиране чрез разбиране на мотивационните структури, които стоят в основата му.

Следователно изследването на моралните дилеми през призмата на правото и психологията подчертава необходимостта от интегрирана концептуална рамка, която да отчита взаимното влияние между вътрешните и външните регулативни механизми. Такъв подход не само обогатява теоретичното разбиране за човешкото действие, но и допринася за по-ефективни практики в областта на правоприлагането, професионалната етика и обществената политика. Именно в това взаимодействие се разкрива научната значимост на разглежданата проблематика – тя показва, че устойчивата правна система трябва да бъде едновременно нормативно обоснована и психологически чувствителна към реалните механизми, които управляват човешкото поведение.

References

Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development* (Vol. 1, pp. 45–103). Lawrence Erlbaum.

Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2007). Self-regulation, ego depletion, and motivation. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 115–128. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00001.x>

Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217.

Blasi, A. (2004). Moral functioning: Moral understanding and personality. In D. K. Lapsley & C. Power (Eds.), *Character psychology and character education* (pp. 67–100). University of Notre Dame Press.

Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). *Social influence: Compliance and conformity*. *Annual Review of Psychology*, 55, 591–621. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.142015>

Dworkin, R. (1977). *Taking rights seriously*. Harvard University Press.

Fletcher, G. P. (2000). *Rethinking criminal law*. Oxford University Press.

Dimitrova, Iva

Foot, P. (1967). *The problem of abortion and the doctrine of the double effect*. *Oxford Review*, 5, 5–15.

Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M., & Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science*, 293(5537), 2105–2108. <https://doi.org/10.1126/science.1062872>

Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814–834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>

Hart, H. L. A. (1961). *The concept of law*. Clarendon Press.

Kant, I. (1993). *Grounding for the metaphysics of morals* (J. W. Ellington, Trans.). Hackett Publishing Company. (Original work published 1785)

Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development: Vol. I. The philosophy of moral development*. Harper & Row.

Moshagen, M., Hilbig, B. E., & Zettler, I. (2018). *The dark core of personality*. *Psychological Review*, 125(5), 656–688. <https://doi.org/10.1037/rev0000111>

Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. Free Press. (Original work published 1932)

Rawls, J. (1999). *A theory of justice* (Rev. ed.). Harvard University Press.

Triandis, H. C. (1995). *Individualism & collectivism*. Westview Press.

Tyler, T. R. & Feld, L. (2001). *Why people obey the law*. Yale University Press.

Zimbardo, P. G. (2008). *The Lucifer effect: How good people turn evil*. Random House.